

SHUKUR XOLMIRZAYEV IJODINING BADIYYATI

Azimov Abdulla Aliyarovich

Termiz Davlat Universiteti Tarix fakulteti

Mamlakatlar va mintaqalararo yoʻnalishi 201-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada oʻzbek adabiyotida oʻzining yorqin va serqirra ijodi bilan ahamiyatga ega boʻlgan yozuvchi Shukur Xolmirzayev biografiyasi, uning asarlaridagi badiiyat, joʻshqinlik, milliy qadriyatlarga eʼtibor yoritilgan.

XX asrning 60-yillaridan oʻzbek adabiyoti ravnaqiga katta hissa qoʻshgan va XXI asrda ham barakali ijod etib kelayotgan yozuvchilar avlodi ichida Shukur Xolmirzayev alohida ajralib turadi

Shukur Xolmirzayev 1940-yilning 24-martida Surxondaryoning Boysunida tugʻilgan. Ijodi maktabda oʻqib yurgan paytlarida boshlangan. Ilk hikoyalari tuman gazetasida bosilgan. Adib Toshkent davlat universitetini bitirgach «Yosh gvardiya» nashriyotida muharrir, «Guliston», «Sharq yulduzi» jurnallarida boʻlim mudiri, maʼlum muddat Muqimiy nomidagi teatrdagi adabiy emakdosh boʻlib faoliyat koʻrsatgan. Soʻng butun umrini badiiy ijodga bagʻishlagan adibning asosiy tarjimai holi: orzulari, dardlari, armonlari; amalga oshirgan, amalga oshirolmagan

ishlari; nafratlari-yu sevinch iztiroblari, oʻzidan, doʻstlaridan, idealidan oʻtgan sifatlar uning asarlari bagʻrida yotadi.

Xususan, talaba-adib buyuk aktyor Shukur Burhonov rahbarligida tashkil etilgan toʻgarakda Shekspirning mashhur asaridagi Gamlet rolini oʻynagan hayotida va ijodida muhim oʻzgarish yasagan (Ofeliya rolini boshqa fakultetdatahsil olayotgan Saida ismli qiz ijro etgan. Havasmand aktyorlar keyin oila qurishgan). Shukur Burhonov bilan uzoq vaqt mobaynida ustoz-shogird munosabatlari yozuvchining u haqida kattagina hujjatli esse yozishiga sabab boʻlgan. Atoqli adabiyotshunos Matyoqub Qoʻshjonov rahbarlik qilgan adabiyot toʻgarigidagi mashgʻulotlar taassuroti ular oʻrtasida doʻstona munosabat uygʻonishiga va «U ustozmen shogird» nomli hujjatli qissa yozilishiga olib keldi. Mashhur musavvir, bir muhitda tugʻilib, tarbiya topgan Roʻzi Choriyev bilan qarddonchilik rishtalari u haqida ajoyib bir adabiy portret yozilishiga turtki bergan. Tarjimai holidagi bu chizgilar izsiz ketmagan. Uning uslubida namoyon boʻluvchi ogʻir vazminlik va falsafiy mushohada keskir haqgoʻylik va hatto ayrim «shartakilik»da Sh. Burhonov taʼsiri-yu, gamletona tabiat, prinsipiiallik, hayotga, odamlarga oʻtkir tanqidiy ruh bilan qarash hamda ularga xolis, samimiy munosabatda boʻlishning uygʻunlashib ketishida ustoz tanqidchidan oʻrganishni; tabiatni musavvirova chizish, soʻzda ham rang, boʻyoqdagi kabi iliqlikni

bera olish, rang-tasvirdagi kichik bir cho`g`dek detaldan butun asar qiyofasini yoritib yuborish mahoratlarida rassom do`stining jiddiy ta`sirini sezmaslik mumkin emas.

Yildan yilga, asardan asarga yozuvchi mahorati sayqal topib borgan. «Hayot abadiy», «Bodam qishda gulladi» singari to`plamlarga kirgan asarlar, so`nggi yillardagi «Ko`k dengiz», «Xumor», «Qadimda bo`lgan ekan» kabi hikoyalar o`zbek adabiyotida o`ziga xos mahoratli yozuvchini paydo qilgan. Shukur Xolmirzayev o`zining «Bukri tol», «O`n sakkizga to`lmagan kim bor», «Bulut to`sgan oy» qissalarini, asosan, yoshlarga bag`ishlagan, ular sajiyasining toblanish jarayonlarini badiiy gavdalantirgan. Zamonani, o`tmishni chuqur va atroflicha o`rganish, xalq dardi va orzularini aks ettirishdagi ehtiyoj hamda hikoya va qissa janrlarida orttirilgan tajriba, jahon va o`zbek yozuvchilari mahoratini sinchiklab o`rganish yozuvchini turli yo`nalishdagi romanlar yozishga olib kelgan. «So`nggi bekat» (1976), «Qil ko`prik» (1978-1982), «Yo`lovchi» (1987), «Olabo`ji» (1991), «Dinozavr» (1996) singari asarlar Shukur Xolmirzayevni jiddiy izlanuvchan romannavis sifatida tanitgan. Romanlarda ham adib o`z ijodiy yo`nalishi va uslubiga sodiq qolgan. Xalqimiz hayotining burilish pallalarini, yurtdoshimiz taqdiridagi muhim jarayonlarni, o`zbekni o`zbek qilgan fazilatlarni, bir so`z bilan aytganda, millat ruhini aks ettirish bu romanlarning ham yetakchi xususiyatidir. Adib el-yurt oldidagi xizmatlari uchun munosib taqdirlangan. U «O`zbekiston xalq yozuvchisi» unvoni va O`zbekiston davlat mukofoti sovrindoridir.

Yozuvchi millat ruhidan kelib chiqmasa, bo`lmas ekan», □ degan o`z iqrornomasi uning butun ijodini, asarlarini, shaxs sifatidagi tabiatini tutashtirib turadi.

Shukur Xolmirzayev asarlari hayotda, inson qalbida yechilmay yotgan muamolarning badiiy tahliliga qaratilgan. Yozuvchi qahramonlari asar g`oyasini, badiiy topilmalarni kitobxon og`ziga chaynab solmaydi. Noshud, hayotda to`g`ri yo`l topolmagan, beo`xshov yoki razil qahramonlarini asar nihoyasiga borib tugatmaydi, yaxshilamaydi. Ularni o`zining badiiy niyati amalga oshirilgan darajada hayotdagiday qoldirib, kitobxon hukmiga havola etadi. Bu uslub asar va qahramon haqida mushohada yuritish uchun o`quvchiga keng imkoniyat qoldiradi.

Adib asarlari qahramonlari aksari uning o`zi tug`ilib o`sgan tuproq □ Surxon diyorining mehnatkashlaridir. Asar voqealari sodir bo`ladigan manzil ham ko`pincha shu voha bo`ladi. Shu voha qahramonlari timsoli misolida adib o`zbek xalqining, o`zbek tuprog`ining o`ziga xosliklarini tajassum etadi. Yozuvchi asar qahramonlarini oqlamaydi ham, qoralamaydi ham. Asosiy e`tiborni ularning qalbi, ma`naviyati, do`stlarga, yangi hayotga, o`zgarishlarga munosabatini ko`rsatishga qaratadi va hukm chiqarishni o`ziga qoldiradi. Adib asarlarining g`oyalari bir-birini to`ldirib boradi, tasvirlangan

qahramonlar harakatidan, tabiatidan chiqarilgan xulosalar bir-birini yanada boyitadi, milliy o`zligimizning turli qirralarini alohida xarakterlar orqali tasvirlab, xalq qiyofasidagi yaxlit qiyofaning turli jihatlarini ochib beradi. Yozuvchi asarlari tasvirida tirikchilik qiyinchiliklari bilangina o`ralashib qolmaydi, ma`naviyat masalalariga ham alohida e`tiborni qaratadi. Zamon talotumlari ma`naviyatimiz mustahkamligi va mustaqilligida jiddiy salbiy iz qoldirayotganiga ishora qiladi. Bunga, bir jihatdan, avvalambor, jamiyat norasolliklari sabab, qolaversa, ikkinchi jihatdan, bu hol ko`proq irodasi sust kishilarda namoyon bo`lmoqda. Irodasi mustahkam kishilarning esa irodasini sinovdan, chig`iriqdan o`tkazib, ma`naviyatini yanada mustahkamlamoqda, zamon yangiliklari ta`sirida yanada boyitmoqda.

Mustaqillik davri kishisi qalbida, dunyoqarashida ro`y berayotgan o`zgarishlarni, ba`zan iqtisodiy sharoitlarning shaxslararo va jamiyat bilan munosabatlarga ko`rsatayotgan ta`sirini, bir so`z bilan aytganda, yangilanayotgan tabiatli zamondosh, yurtdosh sajiyasini, siymosini ko`rsatish bu yo`ldagi qiyinchiliklarni, ziddiyatlarni, yo`qotish va topishlarni aks ettirish adabiyotimiz oldidagi muhim vazifalardan sanaladi. Shukur Xolmirzayevning ba`zi romanlari mana shu muammoga bag`ishlangan.

Shukur Xolmirzayevning «Qil ko`prik», «So`nggi bekat», «Yo`lovchi», «Olabo`ji», «Dinozavr» romanlari turli mavzu va muammolarga bag`ishlangan. «So`nggi bekat» adibning roman janridagi dastlabki tajribasi bo`lishiga qaramay, sho`ro davrining so`nggi bosqichidagi kamchiliklarni zamondoshlar qiyofasidagi norasolliklarni keskin fosh etishi bilan ajralib turadi. «Bekate» xo`jaligida yashab, mehnat qilayotgan turli toifadagi kishilar xakteri, harakati misolida adib, umuman, jamiyatni qattiq qoraladi. Bu, mohiyat e`tibori bilan, mazkur davr jamiyatning umuman so`nggi bekati bo`lsa nima qilarkin, degan badiiy fikrga go`yo ishoradek bo`lgan. Taxminan, o`n besh yil o`tgach bu badiiy «karomat» o`zining tasdig`ini topgan.

1987-yil adib «Yo`lovchi» romanini yaratgan. Ayniqsa, shakli, kompozitsiyasi jihatdan yangicha izlanishlari mo`l bo`lgan bu asar ko`proq monolog va dialoglar asosiga qurilgan. Yozuvchi qahramonlari xakterini, asosan, shu yo`sinda ochishga harakat qiladi.

Oliy ma`lumotli bo`lish yaxshi. Lekin shunchaki, bilimsiz, jamiyatga nafi tegmaydigan, o`zini o`ylashdan nariga o`tmaydigan xudbin oliy ma`lumotlining nima keragi bor? Undan ko`ra noilojlik tufayli nainki oliy ma`lumot, balki, hatto, to`liq o`rta ma`lumot ham ololmay qolgan, biroq mehnatsevar, halol, el va yurtga qayishuvchi, do`stga sadoqatli kishi ko`p bor afzal emasmi? Yozuvchi xuddi shu fazilatlarini romanning bosh qahramoni Bekdavlat qiyofasida aks ettirgan.

«Olabo'ji» romanida yozuvchi mustaqillik arafalaridagi sho'ro jamiyatini tanazzulga yetaklagan jarayonlarning ma'naviy va axloqiy asoslarini ko'rsatgan. Asarda Ulton va Bahor singari yoshlar taqdirini chilparchin qilishda, jamiyatni rasvo yo'lga yetaklashda To'qliboy Qo'chqorov singari kimsan, firqaning manaman degan rahbarlari bosh-qosh bo'lgani ochib tashlangan. «Qil ko'prik» romanini yozish uchun adib salkam besh yil sarflagan. Asarda «qizil»larning istiqloqlarga (davr tili bilan aytganda «bosmachi»larga) qarshi olib borgan kurashi va ularni mahv etish jarayonlari tasvirlangan. Kitob ham sho'rolar hukm surgan davrda yozilgani bois, firqaviy mafkuraga mos kelmaydigan biror gapni aytish, g'oyani ilgari surish amri mahol bo'lgan. Shu ma'noda, romanda sho'ro maqsadlarini ko'rsatuvchi manzaralar, sahifalar oz emas va bu tabiiydir. Lekin yozuvchining asl maqsadi bu emas. Uning qalbida, vujudida milliy istiqloqlarga, vatanparvarlarga mehri, xayrxohligi tug'yon urgan. O'ziga xos usulda, sirli shakllarda bu niyatni «Qil ko'prik»da amalga oshirish uning bosh muddaosi bo'lgan.

Adib rang-barang janrlarda ijod etadi. «Qora kamar» uning ana shu rangbaranglikni tasdiq etuvchi asari bo'lib, XX asrning oxirlaridagi o'zbek adabiyotining, dramaturgiyasining sara namunalaridan biri hisoblanadi. Adib ijodida bayon emas, ko'rsatish, e'tirof emas, tasvirlash san'atining chiniqqanligi shu tariqa dramaturgiyada o'zining ajoyib samaralarini bergan. Asar yozilgan vaqtda, orzu qilingan istiqloqlarning qaldirg'ochlarini ko'rsatishda muallif badiiy tahlil va tasvirning retrospektiv tamoyiliga murojaat etgan. Bu kunning yog'dularini tarixga murojaat orqali ochib bergan. Adib hikoyalarida siyqasi chiqqan xarakterlar, quruq nasihatgo'ylik, shablon iboralarni deyarli uchratmaymiz. U doim yangi obrazlar yaratishga intiladi. Asarning kompozitsion qurilishida bir-birini takrorlamaydigan yangiliklar topishga urinadi. Bu borada tajribalar o'tkazishdan cho'chimaydi va ko'pincha, muvaffaqiyatlarga erishadi. O'zbek kishisi orzu-armonlarining, aksar hollarda, yashirin iztiroblarining yoritilmagan qirralarini, ruhiyatidagi evrilishlarini qalamga oladi [56].

Bu qahramonlar o'ziga yozuvchilarning qahramonlariga o'xshamagan: goh do'lvor, goh to'pori, goh dag'al va chapani, goh kichkinagina bir muhit vakili. Lekin barchasining ichki dunyosi o'ziga xos, ruhan teran, insonparvar, e'tiqoddan qaytmaydigan, shularga munosib ravishda mulohaza yuritadigan jonli va hayotiy kishilardir. Bu qahramonlar o'zligini, millatini, yurt tuprog'i-yu udumini, dini va diyonatini har narsadan ustun qo'yadilar. Adolat uchun, haqiqat uchun kurashadilar. Lekin biror qahramon bu maqsadda hech qachon balandparvoqlik qilmaydi, ayyuhannos solmaydi. Ular tashqaridan emas, ko'pincha, ichdan jozibali, istarali, mehrtortar bo'ladi.

Shukur Xolmirzayevning «Bodom qishda gulladi», «Tabassum», «O`zbeklar», «Qadimda bo`lgan ekan», «Quyoshku falakda kezib yuribdi», «Ko`k dengiz», «Navro`z, navro`z», «Xumor» singari hikoyalari so`nggi bosqich o`zbek adabiyotining bu janrdagi ibratli namunalaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A . Adabiyotga e`tibor ma`naviyatga, kelajakka e`tibor
2. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug`ati. -T.: O`zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
3. Karimov S. Badiiy uslub va tilning ifoda tasviriy vositalari. Samarqand, 1994.
4. Xolmirzayev Sh. Jahonbop asar yoza olaman, lekin. O`zbekiston adabiyoti va san`ati. 2002, 48.